

Спанатій Л. С.

ВПЛИВ ЗМІ НА КУЛЬТУРУ МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто механізми впливу негативних якостей мовної культури мас-медіа на процес денормалізації мовлення школярів; порушено питання необхідності винайдення оптимальних шляхів усунення лексичних помилок і вироблення дієвих засобів, спрямованих на запобігання їх появи.

Ключові слова: культура мовлення школяра, медійний текст, лексична помилка, засоби масової інформації.

В статье рассматриваются механизмы влияния негативных качеств языковой культуры масс-медиа на процесс денормализации речи школьников; поднят вопрос необходимости поиска оптимальных путей устранения лексических ошибок и выработки действенных средств, направленных на предотвращение их появления.

Ключевые слова: культура речи школьника, медийный текст, лексическая ошибка, средства массовой информации.

In the article reviewed the mechanisms of influence of negative qualities of media language culture on the process of denormalization of the pupil's speech; raised the question of the need to invent the best ways of elimination of the lexical errors and develop effective means to prevent their occurrence.

Key words: pupil's speech culture, media text, lexical error, media.

Стан сучасної культури мовлення українських ЗМІ є таким, що характеризується численними порушеннями норм сучасної української мови, наявністю мовних помилок і змішуванням лексико-стилістичних засобів. Крім того, причини появи цих помилок залишаються нез'ясованими, тому негативні мовні утворення не усуваються, а продовжують подекуди з'являтися як в усному, так і в писемному мовленні представників мас-медіа.

Схожа тенденція спостерігається й у процесі мовної освіти школярів. Негативний мовний вплив зовнішніх джерел інформації спричиняє немотивовану появу мовностилістичних помилок різного характеру в усіх видах мовленнєвої діяльності школярів. Проблема появи помилок в учнівських висловлюваннях і способи їх усунення поки що залишається малодослідженою, тому дієвих засобів її вирішення в методичній науці розроблено не багато.

Актуальність дослідження зумовлена станом сучасної культури мовлення українських засобів масової інформації в аспекті українсько-російської двомовності, через що тексти мас-медіа містять широкий спектр лексичних помилок, а також загальним рівнем культури мовлення учнів загальноосвітніх шкіл, одним із чинників формування якої є мовлення ЗМІ як суб'єктів суспільно-інформаційної діяльності.

Проблема мовних помилок – багатоаспектна і перебуває в колі досліджень різних наукових дисциплін: лінгвістики, психології, редагування, лінгводидактики, теорії мовленнєвої діяльності та ін.

У цій статті помилки, зокрема лексичні, розглядаються з погляду сучасної лінгводидактики та теорії редагування. Тому джерельною базою є праці українських і російських лінгводидактів: В. Мельничайка, С. Цейтлін, В. Мамушина, П. Черемисіна, М. Пентилюк та інших, у яких розроблено теоретичні засади феномена помилки та класифікації найуживаніших типів мовних помилок в учнівських творчих роботах.

Важливими для розуміння природи мовних помилок є дослідження з культури мови Н. Бабич, О. Пономаріва, М. Пентилюк, М. Пилинського, Н. Бондаренко, які розглядають проблему появи помилок у зв'язку з порушенням норм української літературної мови.

Роботи з теорії редагування З. Партика, А. Капелюшного, В. Різуна, Т. Бондаренко, присвячені проблемам появи помилок у журналістських матеріалах, їх класифікації та шляхам усунення цих негативних мовних явищ на етапі редакційно-видавничої підготовки інформаційної продукції, складають теоретичну основу нашого дослідження.

Мета статті полягає в аналізі лексичних помилок у мові українських ЗМІ та причин їх породження, у зв'язуванні меж впливу культури мовлення мас-медіа на формування комунікативної компетенції школярів та у виробленні оптимальних шляхів запобігання появи лексичних анормативів у журналістських матеріалах і письмових роботах учнів українських шкіл у процесі здобуття мовної освіти.

Під впливом безграмотних текстів, що рясніють суржилом, росіянізмами, помилками семантичного характеру, неможливим є процес формування високої культури підрастаючого покоління, навіть за умови злагодженого та програмованого навчання української мови.

На сучасному етапі необхідно досліджувати проблеми впливу помилок у засобах масової інформації на формування загальнонаціональної культури мовлення, яка є синтезом загальної культури мовлення кожного суб'єкта суспільних відносин, зокрема ЗМІ як основного інформаційного комуніканта та школярів як творців культурного, громадського та наукового майбутнього країни.

Основні навички культури мовлення учні, як правило, засвоюють у курсі вивчення української мови, але практичний аспект їх застосування і формування не обмежується лише процесом навчання. Великого значення набуває в цьому процесі мовне середовище, у якому відбувається становлення комунікативної особистості, засоби мовно-мовленнєвого впливу (ЗМІ, родина, друзі) та характер організації навчального процесу (дотримання програмових вимог щодо розвитку комунікативних умінь школярів).

Культура мовлення – це володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, уміння користуватися мовностилістичними засобами і прийомами з урахуванням умов і цілей комунікації [1, с. 15]. Культура мовлення є сукупністю таких якостей, які якнайкраще діють на адресата в конкретній комунікативній ситуації: точність, зрозумілість, чистота, багатство, різноманітність, виразність, правильність.

Основною метою навчання рідної мови є формування національно свідомої, духовно багатого мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами рідної мови [2, с. 3].

Шкільний курс української мови побудовано за принципом систематичного і послідовного вдосконалення рівня мовної культури, що реалізується на основі чотирьох змістових ліній Програми з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів: мовленнєвої, мовної, соціокультурної та діяльнісної.

Виховання високоморальної багатого мовної особистості школяра відповідно до програмових вимог відбувається на всіх етапах вивчення української мови і важлива роль у цьому процесі відводиться особі вчителя. Саме вчитель координує процес осягнення учнями всього багатства української мови, є взірцем правильного мовлення та мудрим вихователем кращих особистісних якостей школярів у плані їхньої здатності правильно і доречно висловлювати власні думки.

Результати спостереження за мовленням школярів засвідчили, що не всі учні володіють українською мовою досконало. Основною причиною мовних огрехів дітей більшість українських дослідників вважають російськомовне оточення. Але, на наш погляд, однією з причин низької культури мовлення є також і проблема відсутності належної культури мовлення україномовних засобів масової інформації. Таке твердження ґрунтується на специфіці діяльності мас-медіа, які є монополістами інформаційного простору нашої держави, а відтак – щодня представники українського суспільства основний масив мовного матеріалу засвоюють через тексти періодики, мовлення телеканалів та радіостанцій тощо.

У цьому плані "мовний взірєць" для підростаючого покоління виходить за межі шкільних кабінетів і переміщується в суспільний простір, де вже негативний мовний вплив на дітей здійснюють не лише мовне середовище (за умови, якщо воно російськомовне, діалектне чи суржикове), а й суб'єкти медійної діяльності, які ведуть мовлення українською мовою, що засвідчує велику кількість мовних помилок, зокрема лексичних. Закономірним є той факт, що цей вплив накладає негативний відбиток на формування загальної культури мовлення школярів.

Важливість окресленої проблеми полягає в тому, що поки в суспільстві не винайдено механізму, який би допомагав обмежити інформаційну діяльність ЗМІ в тому плані, щоб учні якомога менше уваги приділяли засвоєнню мовного матеріалу з медійних текстів.

Сьогодні всі громадяни держави є свідками розвитку широкого інформаційного суспільства, яке заполонило всі сфери життя, а вплив його реалізується через засоби, які оточують нас на кожному кроці: реклама, телебачення, періодика, радіо, Інтернет, консультативні органи держави тощо. Тому важливим є не обмеження доступу школярів до цієї інформації, що просто є неможливим на сьогодні, а корекція її мовного характеру. Адже, якщо всі суб'єкти інформаційної діяльності, головним чином ЗМІ, володітимуть досконало культурою українського мовлення, вони лише позитивний вплив справлятимуть на формування загальнонаціональної культури спілкування, утім і школярів.

Сьогодні культура мовлення медійників не є досконалою й аналіз лексичних помилок у мовленні засобів масової комунікації засвідчує це. Тому важливо зрозуміти наскільки вагомим є вплив негативного мовного матеріалу зі ЗМІ на нівелювання грамотності школярів. Показовим є той факт, що характер лексичних помилок у мові засобів масової комунікації та в учнівських висловлюваннях майже збігається. Вплив помилок у медійних текстах на появу помилок в учнівських творах, на нашу думку, є беззаперечним. У цьому контексті варто звернутися до першоджерел появи лексичних аномативів у мовленні мас-медіа: проблема російсько-української двомовності, недостатнє засвоєння лексичних норм української мови та рівень особистісного мовного розвитку комуніканта. Таким чином, низка окреслених причин і засобів негативного впливу сприяють появі недоліків у культурі мовлення школярів, зокрема в категорії правильності мовлення.

Правильність – це така ознака мовлення, яка потребує чіткого додержання норм української літературної мови, тобто правил, які регулюють вимову, правопис, творення слів та їх граматичних форм, уживання слів, їх поєднання, побудову речень [1, с. 15]. Свідчення недотримання правильності мовлен-

ня є порушення мовних норм. У результаті недотримання лексичних норм, їх незнання та впливу побічних чинників на формування лексичної правильності, під якими розуміємо російськомовне оточення та лексичні помилки у мові ЗМІ тощо, в учнівських письмових і усних висловлюваннях засвідчено такі типи лексичних помилок:

1. Помилки, пов'язані з порушенням лексичних норм:
 - а) уживання слова в невластивому значенні: *я так рахую* – я так вважаю; *довгий хлопець* – високий хлопець;
 - б) порушення лексичної сполучуваності слів: *дорогі ціни* – високі ціни; *сильне здоров'я* – міцне здоров'я;
2. Помилки як наслідок бідного словникового запасу, недосконалості стилю мовлення:
 - а) уживання зайвого слова (плеоназм): *дивний дивак*, *морська акула*, *танцювальний дансинг*, *вишукані делікатеси*, *головний пріоритет*, *перспективи на майбутнє*;
 - б) уживання в одному словосполученні або реченні тавтологічних сполучень: *на малюнку намальовано, розквітли квіти*;
 - в) дослівний переклад російських слів та словосполучень (росіянізми): *мішати батькові* – заважати батькові, *у слідуочий раз* – наступного разу, *літній відпуск* – літня відпустка, *чисті узбіччя* – чисте узбіччя.

В. Мельничайко, узявши за основу класифікації помилок критерій порушення відповідної мовної норми, пропонує виділяти такі типи лексичних помилок у письмових роботах школярів:

1. Уживання слів у невластивому значенні: почувся *баский* голос.
2. Перекручення, спотворення слів: ми одержали права *кіноапараторів*.
3. Уживання слів не властивих українській літературній мові: відбувся *взрив*.
4. Лексичні анахронізми: *армія* князя Ігоря.
5. Уживання зайвих слів (плеоназм): гостям вручили *пам'ятні сувеніри*.
6. Уживання поряд спільнокореневих слів (тавтологія): учні *організували* волонтерську *організацію*.
7. Неправильна сполучуваність слів: він *створив багато гарних вчинків* [3, с. 32].

Ці типи лексичних помилок указують на те, що комунікативна компетенція школярів є ще не достатньо сформованою, а зусилля вчителя-словесника мають бути спрямовані на прищеплення школярам “чуття мови” незалежно від того, з якого джерела вона сприймається і з якою метою вживається.

Важливим етапом формування культури мовлення школярів, засвоєння навичок правильного літературно мовлення є цілеспрямований процес збагачення словникового запасу школярів лексичним багатством рідної мови. Під час такої роботи особливу увагу потрібно приділяти вивченню лексики в окремих класах, урокам розвитку зв'язного мовлення, які передбачали б опрацювання текстового матеріалу та систематичне створення власних комунікативних повідомлень із корекцією та самокорекцією помилок, допущених під час складання та висловлювання цих повідомлень.

Під час розвитку комунікативної правильності школярів учителям також варто зосереджувати увагу учнів на тому, що будь-який комунікативний вплив відбувається за умови прийняття єдиної системи значень окремих слів усіма учасниками акту комунікації і лише за цієї умови можливе досягнення взаємопорозуміння між партнерами у спілкуванні. Якщо учні мають сумніви щодо правильності свого чи почутого мовлення, вони повинні перевіряти їх за відповідними довідковими джерелами, звертатися до правопису тощо. Це дасть змогу самостійно сприяти збагаченню власного лексичного запасу, не засвоювати лексичні помилки з джерел, що їх продукують, та організувати процес породження комунікативних висловлювань із погляду набутого позитивного мовного досвіду.

Отже, формування високоморальної духовної особистості школяра, здатної доречно висловлювати свої думки засобами літературної мови залежно від мети та ситуації спілкування – головна мета шкільного вивчення рідної мови. Прищеплення учням високої культури спілкування відбувається на всіх етапах вивчення мови відповідно до чинних програмових вимог. Проте процес формування культури мовлення дітей шкільного віку відбувається не лише на уроках у школі, а й поза її межами. Тому вплив на рівень комунікативної компетенції дітей здійснюють: мовне оточення, у якому зростає дитина, засоби масової інформації, спілкування в родині тощо.

Ми простежили механізм впливу ЗМІ як суспільного суб'єкта інформаційної діяльності на формування культури мовлення школярів і встановили, що учні мають схильність до засвоєння лексичних мовних огріхів, які продукують інформаційні джерела, сприймаючи їх як норму. У результаті:

- а) збіг типових лексичних помилок у висловлюваннях медіа і школярів;
- б) відсутність взірця правильного мовлення для дітей у позанавчальний час;
- в) свідчення неприпустимості продовження такої негативної мовної діяльності представників мас-медіа.

Підсумовуючи, наголосимо, що обмежити вплив ЗМІ на свідомість і мовну культуру дітей сьогодні неможливо, тому вирішальна роль у збагаченні лексичного запасу школярів, виховання в них високої культури спілкування відводиться саме урокам української мови й учителям високої компетенції.

Література:

1. Бондаренко Н. Засвоєння якостей досконалого мовлення як передумова вдосконалення мовленнєвої культури старшокласників / Н. Бондаренко // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 2. – С. 14–18.
2. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова 5–12 класи / [за ред. Л. Скуратівського]. – К. : Ірпінь, 2005. – 176 с.
2. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови. Конструювання. Редагування. Переклад : [посіб. для вчителів] / В. Я. Мельничайко. – К. : Рад. школа, 1984. – 223 с.